

SELÇUKLU DEVRİ KONYA KÜTÜPHANESİ

Dr. Müjgân CUNBUR (*)

Bir çağın, bir ülkenin ve bir milletin ilim, fikir ve kültürünün en güvenilir, elle tutulup gözle görülen delilleri kütüphaneleridir, bu kurumlardaki eski kitap koleksiyonlarıdır. Bu konuşmada Konya'daki Selçuklu dönemi kütüphanelerini hatırlatmaya çalışırken, dolayısıyla o çağın ilim ve kültür muhtevası da ortaya konmuş olacaktır. Ancak Selçuklu dönemi Konya kütüphaneleri bir bütün parçası, bir gelenek zincirinin parlak bir halkasıdır. Bu yüzden konuyu biraz daha baştan ele alacağım.

Eski ve büyük bir Türk-İslâm hayır kurumu olan vakıflar Selçuklular çağında daha da gelişmiş; Türk illeri, Tuğrul Beyin saltanat yıllarında kurulmaya başlayan, Alparslan ve Melikşah devirlerinde sayıca artan câmi, medrese, kervansaray ve zaviyelerle dolmuştur. Bu arada dârüşşifa ve ılıca gibi sağlık kurumlarının da çeşitli yerlerde hizmet verdiklerini de unutmamak gerekir. Vakıf sahipleri bu adlarını saydığım hayratı kitap ve kütüphanesiz bırakmamışlar, özellikle câmi ve medreselerde irili ufaklı pek çok kütüphane oluşturmuşlardır. Medrese kütüphanelerinde bu eğitim kuruluşlarında okutulan ders kitapları dışında, pek çok eser de yer almıştır.

Selçukluların ilk medresesi Tuğrul Beğ zamanında Nişabur'da inşa edilmiştir. Prof. Dr. Osman Turan'ın «Selçuklular Tarihi»nde yazdığını göre Alparslan 1067'de Bağdad'da Nizamiye Medresesi'ni yaptırmıştır. Bu büyük ilim yuvasının gelirini sağlayan vakfiyeyi Vezir Nizamülmülk düzenlemiştir. İlme büyük değer veren ve «Siyasetnâme»sinde ilmi çok kuvvetli ziya neşreden muma benzeten Nizamülmülk, «İnsanlar ışıkla yani ilimle yol bulur, karanlıktan kurtulur, başka hiçbir öğüde ve hiçbir kılavuza muhtaç olmaz» demiştir. Kabahat işleyenleri terbiye ederek bağışlayan Nizamülmülk, Bağdad'daki Nizamiye Medresesi'nde bir de kütüphane kurmuş, ilk hâ-

(*) Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanı

fız-ı kütüb olarak da Şeyh Ebu Zekeriya Hatib-i Tebriziye atamıştır. Bir süre sonra, bu zatın her gece şarap içip gençlerle meşgul olduğunu Nizamülmülk'e duyururlar. Önce Şeyh'e güvendiğini, söylen-tilere inanmayacağını bildiren Vezir, bir gece gizlice medreseye gi-der, kütüphanenin damına çıkıp tepe penceresinden bakar, söylenti-lerin gerçek olduğunu görür. Ertesi gün vakfiyeyi istetip şeyhin maaşına bir misli zammeder, beratını da yazdırarak adamlarından biriyle gönderir. Ayrıca «Şeyh'in bu kadar masrafı olduğunu bilsey-dim, bu kadar az bir para vermeğe cesaret edemezdim.» dediğini de Şeyh'e duyurtur. Şeyh bu sözleri işitince, Nizamülmülk'ün herşeyi bildiğini anlar, utanç ve nedamet duyarak bundan sonra her türlü kötü harekete tövbe eder.

Nizamülmülk zamanında Bağdad'daki Nizamiye Medresesi'nden sonra Isfahan, Rey, Nişapur, Merv, Belh, Herat, Basra, Musul ve Amul gibi büyük şehirlerde de medreseler kurulmuş, hepsine Niza-miye adı verilmiştir. Tarihi söylentilere göre Nizamülmülk bu med-reselerdeki kütüphanelere göndereceği vakıf kitaplarını kendi eliyle sandıklara yerleştirilmiş. Bir gün O'nu böyle kitap yerleştirirken gö-ren Alparslan, onca devlet işi varken kitapla uğraşmasına şaştığını söyleyince Vezir :

«Devlet işleri bana dünyayı kazandırıyor, bu kitaplarla ilgili iş-lerse ahiretimi aydınlatacaktır» cevabını vermiştir.

Gerek Nizamiye Medreselerine, gerekse bunlardan sonra sul-tanlar, vezirler, beğler ve hatunlar tarafından yaptırılan medresele-re çok zengin vakıflar bağışlanmış, hem ilim korunmuş ve yayılmış hem de öğrenim ve eğitimin parasız yapılması sağlanmış. Bu de-virde müderrisler yanında öğrencilere de günlükler tahsis olundu-ğu bilinmektedir.

Devrin tanınmış bilginlerinden Ebu İshak Şirazi, Gazali, Ebu-bekir Şaşi gibi devrin ünlü öğretim üyelerinin yaptığı eğitim, Bağ-dad Nizamiyesi'ndeki ilim seviyesinin yüksekliğini göstermeğe yara-yan kâfi delildir.

Nizamülmülk tarafından Merv'de kurulan Nizamiye Medresesi Kütphanesi'yle Merv'deki diğer kütüphaneler hakkında tarihçi gez-gin Yakut-ı Hamevi «Mu'cemü'l-Büldan» adlı büyük eserinde (c. IV, s. 144) geniş bilgi verir. Günümüze bir harabe halinde kalan ve Sul-tan Alparslan'ın öldüğü bu şehirden bahsederken Yakut kütüpha-neler için şöyle der :

«Ben oradan ayrıldığım sırada Mervü's-şah-ı cihan kütüphanele-

riyle ve o kütüphanelerdeki kitapların çokluğu ve güzelliği ile tanınmıştı, burada on tane kütüphane mevcuttu. Bunlardan ikisi Ulu Câmî içindeydi. Birisine Aziziye derlerdi. Vaktiyle Sultanın şerbetçiliğini yapan İzzüddin Ekibekr Atik-i Zencani tarafından kurulmuştu. Bu kütüphanede 12000 cild eser vardı. İkincisi Kemaliye Kütüphanesi'dir. Kimin kurduğu bilinmiyor. Üçüncü kütüphane Câmî-i Sultanî Kütüphanesi olup Şerefülmülk Mustavfî Ebu Sa'd b. Muhammed b. Mansur tarafından medresesi içinde kurulmuştur. Diğerleri Nizamülmülk Hasan b. İshak'ın kendi adına kurduğu kütüphane ile Samanoğullarına ait iki kütüphane ve Medrese-i Amidiye içindeki kütüphanedir. Vezirlerden Mecidülmülk Kütüphanesi, Hatuniye Kütüphanesi ile bir hankân içindeki Zamiriyye Kütüphanesi diğerleridir. Bu sonuncu da herbiri ikiyüzer altın değerinde 2000 kitap vardı. Bu kütüphaneden istifade ve kitap alıp vermek çok kolaydı. Kütüphanenin ikiyüz altın değerindeki kitaplarını daima evime alır ve ben de onları otlakta koyunların bol bulamadıkları otları otladıkları gibi doyasıya okurdum. Mu'cemü'l-Büldan ve diğer cem' ettiğim bütün eserlerim tu kütüphanelerden alınmadır.»

Yakut, Merv'den Moğol istilâsı başlamadan ayrılmıştır. Ortaasya medeniyet ve kültürünü kaybolmadan görebilen nadir insanlardan biridir. O'nun eserinde bahsi geçen diğer bir kütüphane de Selçuklu Sultanı Sencer'in Hızanetü's-Sultan adını taşıyan özel kütüphanesidir. Ömer b. Sahlan es-Saveci de bu kütüphaneden söz etmiştir. Bu saray kütüphanesinin kütüphanecileri arasında devrin tanınmış ilim adamları vardır. Nahivden «Mufassal» ve «Enmuzec» adlı meşhur gramer kitaplarının şârihi Mervli Muhammed b. Sa'id ise yukarda anılan Ulu Cami Kütüphanesi'nin yöneticilerindendir. Bu kütüphaneler de Sultan Sencer'in ölümünden sonra zamanla kapanıp kaybolmuşlardır.

Yine Yakut'un bildirdiğine göre, Rey şehri ile Hemedan arasındaki Save şehrinde bulunan ve dünyada benzeri çok az görülen eserlerin yer aldığı bir bilim hazinesi olan bir Selçuklu kütüphanesi de Moğolların istilâsı sırasında mahvolmuştur. Bu istilâdan insanlar kadar, kitapların da zarar gördüğünü tarihler yazmaktadır.

Moğol istilâsında hemen bütün seknesi öldürülen, binaları yıkılıp yok edilen şehirlerden Buhara'yı «Selçuklular Tarihi»nde anlatan Prof. Osman Turan, Cüveynî'nin, Reşidüddin'in ve diğerlerinin eserlerine dayanarak Kur'an'ların, diğer kitapların hendeklere atıldıklarını yazar.

1258 yılında Moğollardan Hulâgu'nun istilâsına maruz kalan

Bağdad'da bütün ilim adamları şehid edilmiş, kitapların mühim bir kısmı da İlhanlı Hanının yanında bulunan meşhur âlim Nasıruddin Tusî tarafından alınıp Meraga'daki meşhur rasadhanenin kütüphanesine konulmuştur. Bazı tarihler bu rasadhane kütüphanesinde 400.000 eser bulunduğunu yazarlar.

Selçuklular devrinde ve Moğol istilasından önce Bağdad'da kurulan büyük kütüphanelerden biri de Mustansırıyye Medresesi'ndedir. Medrese Abbasî Halifesi'nin hayratıdır. 1233 yılında kurulan Mustansırıyye Medresesi, Beytül-Hikme gibi akademik bir müessesedir. Medrese zengin kütüphanesiyle de tanınır, çok geniş ve zengin bir imaret sistemine sahiptir. Medrese imaretinden öğrenciler dışında halk da yararlanmaktadır. İdarî ve mali yönden bağımsız olan bu külliyenin yıllık geliri 1 milyon dinara dayanmaktaydı. Bazı tarihlerin 80.000 kitabın yer aldığını yazdığı bu kütüphanede 160 deve yükü kitap bulunduğu «Tarih-i Zehebi»de bildirilmektedir. Kütüphanenin üç kişilik bir personel kadrosu vardır. Bunlar maaşlarından başka bol miktarda yiyecek ve yakacak tayınları almaktaydılar. Vakfiyedeki şartlara göre baştaki müdür günde 4,5 okka ekmek, bir okka et, yeteri kadar sebze ve yakmak için odun ve ayrıca ayda on dinar maaş alıyordu.

Nâzır adı verilen kütüphane nezaretçisi, günde ikibuçuk okka ekmek, bir okka et, tayın ve ayda 3 dinar maaş alıyordu. Vazifesi okuyuculara kitap vermek olan hâfız-ı kütüb günde iki okka ekmek, imarete pişirilen aştan bir öğün yemek ve ayda iki dinar maaş almaktaydı.

Bu kütüphanenin ilgi çeken bir yönü, okuyucudan belirli bir ücretin alınması, buna karşılık yazar okuyuculara kırtasiyenin bedava verilmesidir. Kütüphane XIII. ve XIV. yüzyıllarda en parlak devrini yaşamış, bilgin ve yazarlar için bir kültür Kâbe'si sayılmıştır. Söylentilere göre koleksiyonu da çeşitli konularda 400.000 cilde ulaşmıştır. Kütüphane personeli çok vasıflı kişilerden seçilmekteydi. Kütüphanede 50 cildlik «Mu'cemül-elkab» ve 20 cildlik «Dürerü'l-esdaf fi gureri'l-evsaf» yazarı meşhur biyograf tarihçi Abdürrezzak İbnü'l-Futî, toplam 13 eseri olan tarihçi İbnü's-Sa'e, fizikçi Sencer Mecidüddin İbnü's-Sabag müdür olarak görev almışlardır. Hâfız-ı kütübler tahsilli ve güzel kaligrafi sahibi olacaktı. Bu kütüphane ise 1392 Timur istilasında tahrip ve kitapları yağma edilmiştir, kısmen de yandığı söylenir.

İbnü'l-Esir ile İbnü'l-Hallikan'ın eserlerinde zikrettikleri, Bağ-

dad'daki Mescid-i Zeydi Kütüphanesi de bu devrin önemli kuruluşlarındandır. Yakut Hamevi özel kütüphanesini buraya bağışlamıştır.

Musul'daki İbnü'l-Müstavfi Kütüphanesi de bir Selçuklu devri kuruluşu olup İbni Tıktaka meşhur «Kitabu'l-Fahri» adlı tarihini burada yazmıştır.

Kirman Selçuklularından Melik Arslanşah (1101-1142) Kirman'da hatunu adına İsmetiye Medresesini ve sair ribat ve hayır kurumları yaptırmıştır. Oğlu Mehmed zamanında (1142-1156) Kirman'ın merkez Bardasir'de câmi, medrese, hastahane, hankâh ve Turanşah Câmii'nde de bir kütüphane kurulmuştur. Bu dârü'l-kütübe sultan her ilime ait 5000 kitap bağışlamıştır.

Türkânşah'an torunu Mübarizüddin Halifet Alp Gazi'nin medrese ve hankâhının vakfiyesi H. 602 (1215) tarihli olup H. 722 (M. 1322) de yeni vakıflarla güçlendirilmiştir.

Haleb'in Yarukiyye Mahallesi Yaruklu Türkmenleri tarafından kurulmuş, bu mahalede Türk beğleri tarafından câmi, medrese ve zaviye ile pek çok hayır müessesesi yaptırılmıştır. Züccâciye Medresi Artukoğlu Süleyman tarafından H. 516 (M. 1122) de kurulmuştur. Avşariye Medresesi ise Yaruklardan İzzeddin Avşar'ın hayratıdır. Bu medreselerin kütüphanesiz olmaları düşünülemez; çünkü Selçuklu kervansaraylarında bile kütüphaneler bulunduğu bilinmektedir. Kervansaraylarda kütüphaneler ve satranç takımları bulunması ise devrin kültür derecesini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir.

Anadolu'da Selçuklu devri medreseleri arasında Antalya Valisi'nin kurduğu Mübarizüddin Er-Tokuş Medresesi, Uluborlu'da III. Alâeddin'in kurduğu Medrese ve Kütüphane, Muineddin Süleyman'ın Kayseri'deki Medresesi, Sivas'ta Sahibiye Medresesi, Buruciye ve Gök Medreseler ve bunların içindeki kütüphaneler sayılabilir.

Konya'daki medrese ve kütüphanelere gelince, bunlar gerçekten dikkati çeken hayır eserleridir.

Prof. Dr. Osman Turan'ın yayımladığı Şemseddin Altun Aba vakfiyesinden Konya'da ilk Selçuklu kütüphanesini kurma şerefine Selçuklu vezirlerinden Şemseddin Altun Aba'ya ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu kütüphane, günümüze İplikçi Medresesi (Camii) adıyla intikal eden bina içinde kurulmuştur. Altun Aba'nın 1201 tarihli vakfiyesinde bu kütüphaneye bir müteveli ve nazır tayin olunmuş, her yıl vakıf gelirinden ayrılan 100 (dirhem) ile uygun görülen ki-

tapların satın alınarak koleksiyonun çoğaltılması şart koşulmuştur. Vakfiyedeki şartlardan biri de kitaplardan evinde faydalanmak isteyen kimsenin, kitabın bedeli kadar bir parayı hazinü'l-kütübe (kütüphaneciye) verdikten sonra kitabı kütüphane dışına ödünç olarak götürübilmesidir. Kitap geri getirildiğinde rehin olarak alınan para iade edilecektir. İplikçi kütüphanesinin minareye mütenazır olarak inşa edilen câmie bitişik tek kubbeli küçük bir hücrede bulunduğu tahmin olunmaktadır. Söylentiye göre bu hücreye sık sık gelen Mevlâna Celâleddin Rûmi, burada kitap okumuş, İplikçi Kütüphanesi'nin kitapları XIX. yüzyıl sonuna kadar burada kalmış, sonradan Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne intikal ettirilmiştir. Günümüze kalan kitap sayısı 60 kadardır.

İplikçi Medresesi Kütüphanesi'nden sonra, Konya dış kalesinin Ahmedik Kapısı yakınlarındaki Nizamiye Hankahında bir kütüphane daha kurulmuştur. Kütüphanenin kurucusu Emirül-Hac oğlu Müstevfi Ebu's-Sena Mahmud'dur. Bu kütüphaneden günümüze kalan birkaç cilt yazma da Yusuf Ağa Kütüphanesi'ndedir.

Anadolu Selçuklu devrinin tanınmış bilginlerinden Sadreddin Konevi'nin Kütüphanesi ise eski Konya Kalesi'nin Çeşme Kapısı yakınlarındadır. Halen ayakta kalmış küçük bir külliye içinde kurulmuştur. Bu küçük külliye bir câmie bitişik bir kütüphane ile bir türbeden ibarettir. Kuruluş tarihi H. 673 (M. 1272)dir. Bu kütüphanede Konevi'nin şahsi eserlerinden başka kelime kelime çevirileri yazılı ilk Türkçe Kur'an-ı Kerimler, Sadreddin Konevi'nin kendi elyazısıyla eserleri, üvey babası Şeyhü'l-Ekber Muhyiddin ibnü'l-Arabi'nin bazı otograf kitapları ve diğer nefis Selçuk çağı tezhibli yazmalar bulunmaktaymış, söylentilere göre İslâm âleminin her tarafından bu eserleri okumak için Konya'ya birçok ilim adamları gelirmiş. Sadreddin Konevi Kütüphanesi ve imareti Osmanlı yıllarında da hizmetini sürdürmüş, 1881'de yapılan sayımdan sonra kütüphanede kalan 61 eserden bazıları Mevlâna Dergâhı Kütüphanesi'ne, bir kısmı da Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne devrolunmuştur. Müzelik değeri olanlar bugün de Müze'de teşhirdedir.

Yine bugün Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde bulunan birkaç yazmadaki kayıtlara göre Sıraceddin Urmevi evlâdından Bedreddin Mahmud'un zevcesi Kutlu Melek Hatun da Konya'da Atabekkiye Medresesi yakınlarında kurduğu «Darü'l-Huffaz» da bir vakıf kütüphane meydan getirmiştir. Kutlu Melek Hatun şimdilik kütüphanecilik tarihimizde kütüphane kurucusu ilk hanım olarak tanınmaktadır. Konya'daki Atabekkiye Medresesi'yle Sultan Medresesi'nde de oku-

tulan derslere ait kitapların yer aldığı küçük birer kitaplığın kurulmuş olması çok muhtemeldir. Bir kitaplığın da Mevlâna Dergâhı'nda kurulduğu günümüze kalan ve Selçuklu devri kitap tazyinatının bütün özellik ve güzelliklerini taşıyan yazmaların mevcudiyetinden anlaşılmaktadır. Konya ilçelerinden Karaman Medreselerindeki ve Hadim'deki küçük kitaplıklar Ondokuzuncu Yüzyıl sonlarında kısmen Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne, bir kısmı da Mevlâna Dergâhı'ndaki Hemden Çelebi Kütüphanesi'ne devredilmiştir.

Evet, Konya Selçuklu devri kütüphaneleri, bir geleneğin, bir gelenek zincirinin altın bir halkasıdır. Kendilerinden önce kurulan kütüphanelerden onlara intikal eden yazma eserler, sonradan Osmanlı dönemi Konya kütüphanelerine geçmişlerdir.

Merhum Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in tezhib koleksiyonunda Nizamiye Medreselerinden Konya'daki kütüphanelere gelmiş eserlerin zahriye kopyaları bulunmaktadır. Ayrıca merhum Prof. Ünver'e göre Konya'da özellikle emir ve sultanların konaklarında kütüphaneleri için yazılıp tezyin edilmiş değerli yazmalar bulunmaktaydı. Buna göre, daha önce kurulup dağılan Selçuklu devri kütüphanelerinden Konya Selçuklu Kütüphanelerine bazı kitaplar intikal ettiği gibi, o devirde Konya'da yazılmış eserler de bu kütüphanelerde yer almıştır. Bugün Konya Yazma Eserler Bölge Kütüphanesi'nde ve Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde bulunan yazmalar tek tek incelendiğinde Konya kütüphaneler tarihi daha da yakından aydınlatılabilecektir.

İşte bu kütüphaneler ve kütüphaneler içindeki yazma koleksiyonları Selçuklu devri ilim ve kültürünün kalbinin halâ atmakta olduğu ilim yuvalarıdır. Nitekim büyük Türk bilgini Farabi'nin uzun yıllar çalıştığı, bir Selçuklu akademisi sayılabilecek Sayvanu'l-Hikme adlı kütüphaneden ülkemize intikal etmiş eserlere de kütüphanelerimizde rast gelinmektedir. Bu eserler aynı zamanda Türk-İslâm bilim tarihini de aydınlatmaktadır.

İbni Sinâ, Fârâbi, Beyrûni, Abdülhamid ibnü't-Türk, Muhammed Harezmi gibi tanınmış ilim adamlarımız yanında, İslâm'ın ilk devirlerinden beri eser vermeğe başlamış. Ahmed b. Vasi ibni't-Türk el-Huttalı gibi bilginlerin, Abdullah b. Amacur et-Türki el-Herevi gibi astronomların, Aydemir el-Muhyavi Fahru't-Türk, Hüsameddin İsa b. Sencer b. Behram b. Cibril b. Humartekin b. Taştekin el-Haciri, Muhammed b. Seyfeddin Aydemir gibi divan sahibi şairlerin, Ebu Hafs Osman b. el-Hızır b. İlalmış b. İldüzmüş et-Türki gibi tarihçilerin, Kadıhan diye tanınan Fahreddin Hasan b. Mansur el-Uzcendi

ve Zahiruddin Ahmed b. İsmail et-Timirtaşı gibi fıkıh âlimlerinin, Necmeddin Ebu Şuca' Bekbars b. Yaltafkılıç et-Türki'nin ve İzzeddin İbrahim b. Muhammed b. Tarhan es-Suveydi adlı tabiblerin, tabii ilimlerde Beylak b. Muhammed el-Kıbcakî adlı bilginlerin ve babalarının, dedelerinin, dede babalarının adları Korkmaz, Kutulmuş olan nice Türk asıllı ilim adamının adları ortaya çıkacaktır. Bu suretle de Türk ilminin İslâm medeniyetine ne denli katkıda bulunduğu anlaşılacaktır.

Atatürk'ün, bizlere tarih şuurumuzu kazandıran bu büyük Türk'ün Konya'ya teşriflerinin yıldönümünde, Selçuklu çağı ilim ve kültür geleceğinin günümüze uzanan son halkası Selçuk Üniversitemizin kuruluşunun onuncu yıldönümünün hayırlı ve bu ilim yuvasındaki öğretim üyeleri, yardımcılarıyla öğrencileri için Türk ilim ve kültürünü yüceltme yolunda kutlu olmasını dilerim.